

Բեմ հրաւիրուեցաւ նախ Հ. Մեսրոպ Վ. ձանաչեան, որ խօսեցաւ «Բազմալեզու»-ի ծննդեան, ուղղութեան եւ կատարած դերին շուրջ՝ կէս ժամ մը ամբողջ, դժելով պատմական շրջանակը 1843ին միջազգային եւ հայկական դրական կեանքին, դեռեղեւուն համար «Բազմալեզու»-ը իր բուն տեղւոյն եւ ժամանակին մէջ, վեր հանելով անոր բերած նորութիւնները, կատարած ծառայութիւնը հայ կեանքի եւ հայ մշակոյթի, ազգային պատմութեան եւ դրականութեան համար այլեւայլ մարդերու մէջ: Շեշտեց «Բազմալեզու»-ի բուն թաղանթի դերքն եւս օտար եւ կամ միջազգային ուրիշ թերթերու շարքին, ցոյց տալով թէ ինչպէս փոքր ազգ մը, ինչպէս ենք հայերս, շնորհիւ Մխիթարեանց մեթոտի եւ գիտակից ջանքերուն, կրցած է հասնիլ այնպիսի բարձր դերքի մը՝ որ արդարեւ զի եւ թերթերու պատմութեան մէջ եղական է եւ մեծապէս դնահատելի: Իրմէ վերջ խօսեցաւ Տոքթ. Մանուկ Խան-պէկեան խալերէն լեզուով, օտար բարեկամ հրաւիրելներու համար, նիւթ ունենալով «Բազմալեզու» հայ մշակոյթին մէջ» բացատրեց թէ ինչպէս «Բազմալեզու» հայ ժողովրդական գրականութեան սկզբնաւորութեան մէջ կը ներկայանայ որպէս հայ լեզուի եւ մտքի ռահվիրայ, թէ ինչպէս առանց անոր տուած ուղղութեան եւ կատարած ձեռնարկներուն, մեր արդի հայ գրականութիւնը պիտի ունենար խոշոր բաց մը: Յիշատակեց նաեւ Մխիթարեան Մխարանութեան մեծամեծ արժանիքները նկատմամբ հայ երիտասարդութեան կազմաւորման իր Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանով, ուրիշ ելած են կարկառուն դէմքեր գրական, քաղաքական, առեւտրական եւ գիտական դա՛նազան ասպարէզներու համար, յիշատակեց եւս իր գեղեցիկ յուշերը որպէս Նախկին Մուրատ-Ռաֆայէլեան սան մը՝ Վենետիկի պէս գեղարուեստական քաղաքի միջավայրին մէջ, որ այնքան հոգիներու երջանկութեան եւ դադարաւորական կեանքին որբանն եղած է:

Երկրորդ մասին մէջ խօսք առաւ Տոքթ. Արամայիս Սրապեան, բանաստեղծ-գրագէտ Նախկին Մխիթարեան սան, ծանօթ հայկական հին ու նոր գրականութեան: Իր նիւթն էր «Մխիթարեանները եւ հայ գրականութիւնը» աշխոյժ թուարկումով

ցոյց տուաւ ան հայ վերածնունդի շրջանին նշանաւոր դէմքերու գործերը, որոնցմով հիմը կը դրուէր արդի ժամանակներու հայկական գրականութեան: Յիշատակեց Ասկերեանի, Թովմաճեանի, Բաղրատունիի եւ Հիւրմիւզեանի եղբայրներու գործերը թարգմանածոյ եւ ինքնազիր, հայկաբանութեան եւ արուեստի գիւլիս գործոցներ, որոնց ազդը ներկայիս քիչ ծանօթ է, բայց անոնք իրապէս կը կազմեն մեր մատենագրութեան սիւները: «Բազմալեզու»-ի հիմնարկութեամբ, ըսաւ ան, կը բացուէր նոր շրջան մը, աշխարհաբարի շրջանը, որ հետզհետէ կը մօտեցնէր մեզ գրական ուրիշ սեռերու մշակումին, ժողովրդական նկարագիր մը տալով մեր գրականութեան: Շեշտեց թէ առանց Մխիթարեաններու, մենք այսօր պիտի չունենայինք արուեստի գիտակցութիւն եւ գեղեցիկ ինչու, առանց Մխիթարեան աշակերտներու՝ Պէշիկթաշլեաններու, Թերզեաններու, Վարուժաններու, Արիւթարեաններու ներմուծած նոր արիւնին, մենք պիտի չունենայինք նաեւ արդի ծաղկեալ գրագէտներու հոյրը: Վերջացուց իր խօսքը երախտագիտական ուղերձով Ս. Ղազարի կեդրոնին եւ Վարչութեան:

Գեղարուեստական բաժնին համար յատուկ դիտումով մը ընտրուած էին Նախկին Մխիթարեան Սան ողբ. Գուրգէն Աւլաճահի կտորները՝ նուազ, մենեղ, Lamento, Danse arménienne, Ես սիրեցի, Խմերգը, եւն., զոր յաջողութեամբ ներկայացուցին Բընէ Հայն գաշնակահարուհին, Հմմ. Փափաղեան երգիչը եւ ջութակահար Տոքթ. Միքայէլ Միմիտեան: Փրօֆ. Էմիլիոյ Մարիանոյ արտասանեց խալերէն թարգմանութիւնը Վարուժանի «Կարմիր հող»ին, կատարուած Տոքթ. Յ. Աշրաֆեանէ: Հայկ. Մահաթեան, Նախկին Մխիթարեան սան՝ եւ ուսանող բժշկութեան՝ արտասանեց Ալիշանի «Հայոց աշխարհիկ»ը, որով կը փակուէր նաեւ հանդէսին երկրորդ մասը:

Բեմ հրաւիրուեցաւ հանդէսին Նախագահը՝ Գերպ. Սրապիւն Վ. Ուրուհոճեան, որ ազնիւ ու հայրական շնչով մը յայտնեց իր շնորհակալութիւնը բոլոր այն արտայայտութիւններուն համար, որ կատարուեցան Մխիթարեան գրական գործունէութեան շուրջ: Հայ գրականութեան պատմութեան անցած եղելութիւն մ'է այլ-

եւս, ըսաւ ան, Մխիթարեան Մխարանութեան կատարած առաքելութիւնը անցեալի մէջ՝ ի բարդաւաճումն հայկական գրականութեան: Մխիթար Աբրահայր եւս համար է հայ ազգին համար Նախախնամական մարդը, որ խաւարի ու տգիտութեան դարերուն, վառեց գիտութեան եւ ուսման ջահը, պատրաստելու համար նոր սերունդ մը, նոր ազգ մը: Յայտնեց իր յատուկ շնորհակալութիւնը եւս Միլանի հայ դաշնութիւն որ խուսնեւրած վաղած էր պատուելու համար «Բազմալեզու»-ի յորելեանը, ցոյց տալով այսպէս իր ազգասիրութիւնը, յարգանքը Մխիթարեան Մխարանութեան հանդէպ:

Գրական հանդէսին գեղեցիկ փակումը եղաւ Հայկական Զայնաւոր Պատարագը, մատուցուած Գերպ. Աբրահայրմէ Բորսոյ Մանգիւրայի Սան Բարոյ Վարժարանի եկեղեցւոյ մէջ, կիրակի, 20 Յունիս, ժամը 10,30-ին: Հայ գաղութը նոյնպէս բաղմունքով ներկայ էր հոն: Պատարագի մուտքէն ներկայ էր հոն: Պատարագի տասարդաց խումբը գեկալարութեամբ մուտքէն ներկայ էր Տոքթ. Տ. Յովհան-Տոքթ. Աւագեանի եւ Տոքթ. Տ. Յովհան-Տոքթ. Մանգիւրայի Գերպ. Աբրահայրմէ խօսեցաւ ամփոփ քարոզ մը, նիւթ առնելով Սերմանացանի առակը, յորդորելով ներկաները անկորուստ պահելու իրենց հոգւոյն մէջ Աստուծոյ խօսքը, աստուածային ներշնչումը, զօրացնելու համար իրենց մէջ քրիստոնէական կեանքը: Միլանու հայ գաղութը, ըսաւ ան, այն միասնութիւն ու միահոգի գաղութներէն է, որ կրնայ օրինակ ծառայել ուրիշ գաղութներու, եւ այս անոր համար՝ որովհետեւ ներքին, եւ այս անոր համար՝ քրիստոնէական սէրը, համերաշխութիւնը քրիստոնէական առաքինութիւնը եղած է այս գաղութին. բախտէն կամ ազդեցութենէն տարաբանութեան հայութիւն մը կ'ապրի հոս: օտար ամերու վրայ, կարծես մէկ ընտանիքի մը մէջ: Հաղորդեց որ իր Պատարագը կը մատուցանէր Միլանու Հայոց նշնջեցեալներուն եւ ողջերուն համար, հրաւիրելով աստուածային օրհնութիւնը բոլորին վրայ: Զայնաւոր պատարագի աւարտման կատարուեցաւ Հանգստեան պաշտօնը, միացնելով այսպէս հասարակաց պիտիւնը մէջ ներկաներու անդարձ սիրելիները:

Կիրակի կէսօրէն մերթ, 3,25-ի ընթացքով կը թողէինք Միլանը, տանելով հե-

տերնիս հոգեկան մեծ գոհունակութիւն հայ գաղութէն, որ այնքան ազնուութեամբ հիւրասիրած էր մեզ, տալով անպայման իրենց անսահման սիրոյն եւ յարգանքին հանդէպ Մխիթարեան Մխարանութեան:

ԽՄԲ.

«ԲԱԶՄԱԼԵԶ»-Ի 100-ամեակը

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ)

Բանաստեղծութիւն կատարուած «Բազմալեզու»-ի 100-ամեակին առթիւ սարքուած հանդէսին. Հալէպ, 24 Յունիս 1948:

Ա.

Մեր աշխարհի պատմութիւնը, 20րդ դարու առաջին կէսին, անուագն հինգ անգամ արձանագրած պիտի ըլլայ իր դարադարձային պանծացումը, համազգային հանդիսութիւններով տօնախմբուած, անկախ յուշատօնն Գրականութեան ու Գեղարուեստի այն վարպետներուն՝ որ անդարձ բաժնուեցան մեզմէ, կամ ի կենդանութեան արժանացան իրենց յորելեանին: 1901ին 200ամեակն էր լուսանորոգ Մխիթար Աբրահայր հիմնած Ուխտին:

1903ին 16րդ դարադարձն էր Լուսաւորիքով սկսած Ազգային Նորարարութեան եւ Էջմիածնի կառուցման:

1912ին 15րդ դարադարձն էր Անմահ Մեսրոպ Մաշտոցով հրաշատեղծուած հայ տառերուն եւ 4րդ դարադարձն՝ մի ոմն Յակոբ Մեղակարտով սկսած Հայկական Տպագրութեան:

1935ին 15րդ դարադարձն էր ԱՍՏՈՒԱՅԱՆՈՒԹԻՆՈՒՆՈՒՆԻ թուական թագուհի թարգմանութեան:

Բազմապատիկ դարադարձեր՝ բոլորն ալ, որոնք կոչուած էին խորհրդանշելու հայ գիրը, հայ գիրքը, հայ դպրոցը, հայացումը Գրիտանութիւնը, հայուն պատմութիւնը, մէկ խօսքով՝ ԼՅՅՍՐԵ ԵՎ ՄԵՍՈՒՅԱՆ, որոնց երկրպագուն ու խնկարկուն եղած է մեր Ազգը, արեւելեան ու արեւմտեան երկինքներու տակ:

1943 թուականը այդ ցանկին վրայ աւելցուց նաեւ 100-ամեակը ԲԱԶՄԱԼԵԶ-ին, զոր փառաշուքն ու համար հաւաքուած ենք այսօր համաշխարհային երկրորդ պատերազմին յառաջացող վերիվայրումներուն պատճառաւ՝ հինգ տարիով յապաղած տօնակատարութիւնով մը:

Գարադարձի մը պանծացումը, այս ալ, ԲԱԶՄԱԼԵԶ-ի անունով, Հայ Լրագրութեան անունով մեր խոսնակն ու կնիքովը ընծայաբերելու ՀԱՅ ՄԵՍՈՒՅԱՆ ջահագարդ խորանին:

Բ

Ժամանակագրական տեղը առաջին համար ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒՅԻՆ, ինչ որ պիտի գիտարկեն նաև ըմբռնողները անոր կոչումին ու դերին, կ'արժեք Զերաքերուն առջև ժողովրդին Հայ լրագրություն համառոտ պատմությունը, իր սկզբնաղբյուրներն ու մինչև անցեալ դարու քառասունական թուականները:

Հայոց առաջին զրոյքը, ՊԱՐԱՅՈՒՄԱՐ, տպուած էր Վենետիկ, 1512 թուականին, Զուգայեցի վաճառականի մը ցանկը մեղադարար կողմէ, հաւանաբար՝ շահագրգիռական նպատակով¹:

Հայոց առաջին լրագրին ալ (հնամենի կոչումով Օրագիր կամ Կազերու) ԱԶԳԱՐԱՐ անուանով, տպուած է Հայաստանէ դուրս, Մատրաս (Հնդկաստան) 1794ին, Շիրազցի ցարութիւն քահանայ Դմառնեանի կողմէ:

Տեղական անգլերէն թերթերու հետեւողութեամբ խմբագրուած մասօրեայ հանդէս մըն էր ԱԶԳԱՐԱՐ, ազգային - ուսումնական նիւթերէ աւելի վաճառականական գիտելիքներով, ֆրանս. յեղափոխութեան և եւրոպական անցումային յատուկ լուրերով: Հրատարակուած է 1794 չոկտ.էն 1796 Մարտ շրջանին, ընդամենը 18 թիւ²: Գրաբար էր անոր լեզուն:

Թուականի կարգով հայոց երկրորդ պարբերագիրն է Մխիթարեան վարդապետներէն Հ. Ղուկաս Ինճիճեանի խմբագրած ՏԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՔԸ, տպուած Վենետիկ, 1799-1802, ընդամենը չորս թիւ:

Երկայ բացատրութեամբ տարեգիրքեր են անոնք, փոքրագիր ու համեմատ ծաւալով, յիշատակարան՝ անցնող տարուան յատուկ «քաղաքական, պատերազմական, եկեղեցական և բանասիրական» անցումային, «թագաւորներու, զինուորական և արհեստներու», վաճառականութեան յատուկ գիտելիքներով³:

ՏԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՔԻ լեզուն աշխարհաբար էր, Կ. Պոլսոյ մէջ գործածուող ուսման լեզուն⁴:

Հ. Ղուկաս Ինճիճեան 1803-1820, յաջորդաբար տասնհինգ տարի, կը հրատարակէ նաև ԵՂԱՆԱԿ ԲԻԶԱՆՏԻԱՆ ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒՅԻՆ անուն ուսման աշխարհ. Տարեգրքերը՝ նուիրուած ոչ թէ անցնող, այլ սկսող տարուան, լուսնային - տա-

նալային - օդերեւութաբանական գուշակութիւններով, քաղաքական ու եկեղեցական լուրերով, և զանազան օգտակար գիտելիքներով:

Հայկական տարեցոյցներու նախատիպարը կարելի է նկատել զանոնք, քանի որ ունենալ օրացոյցի մաս:

Հ. Ինճիճեանի այս գրքոյկներն ալ տպուած են Վենետիկ, թէև 1805-1819 շրջանին ինք պաշտօնով գտնուած է Կ. Պոլսի և հրատարակութիւնն ալ առաւելագոյն սահմանուած է պրեսցիներու (տակէ է Բիզանդական անունը):

Արդիական առումով առաջին աշխարհաբար լրագիրը եղած է ԴԻՏԱԿ ԲԻԶԱՆՏԻԱՆ, կիսամսեայ հանդէս մը, 1812-1817 շրջանին հրատարակուած՝ Մխիթարեան երեք վարդապետներու խմբագրութեամբ⁵:

ԴԻՏԱԿ ԲԻԶԱՆՏԻԱՆ օրկանն էր Պոլսի հիմնուած Արշարունեաց ընկերութեան և կը վայելէր նիւթական ու բարոյական ձեռնառութիւնը կրթական ու գրասէր ցովհաննէս Զէլէալի Տիգրանի⁶: Բացի քաղաքական լուրերէ, ունէր բանասիրական - արհեստագիտական - գիտական բաժին, զբօսացոյցից դէպքեր, առակներ եւայլն: Առին մը ունեցած է 3000 օրինակի սպասում, ինչ որ չափանիշ է իր արժանացած լայն ընդունելութեան:

Նոյն թուականներուն Հնդկաստան ունի գրաբար երկու լրագիր. մին՝ կարճատեւ գրական շաբաթաթերթ մը, Հայկի Կալիպրակն անուանով (Կալիպրակ, Պօղոս Զորգանանեան տպարան, 1820), միւսը Մարտիրոս Շիրազցիի կողմէ խմբագրուած Շտեմարան ամսագիրը, 1821-1823 (Կալիպրակ, Օճանսփիւս ընկերութեան տպարան)⁷:

Վիեննայի Մխիթարեան հայրերուն կողմէ լոյս ընծայուած առաջին լրագիրն է Խուրուրիլեք վաճառականութեան, աշխարհաբար լեզուով շաբաթաթերթ մը, քառամեալ, չորս երեք, զոր կրնանք կոչել արդիական մեր օրաթերթերուն նախատիպարը, առեւտրական - քաղաքական - հասարակական տեղեկութիւններու նուիրուած: 1819 չոկտ. 16/28 թուականը կը կրէ թերթին առաջին թիւը, «Փորձ»ի համար հրատարակուած, և որ յաջորդ թիւ մը չէ ունեցած⁸:

Կ. Պոլսի հրատարակուած հայերէն առաջին

(1) Հայ Գիրքը և Տպագրութեան Արժեքը, Գ. Լ. Կոնստան, 1946, Երևան, էջ 55-56.

(2) Գ. Լ. Կոնստան, անդ, էջ 161.

(3) Տես. ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ, Վ. Զարգարեան, էջ 376.

(4) Հ. Ղ. Ինճիճեան նոյն լեզուով 1791ին հրատարակած էր արդէն Աշխարհագրութեան դասագիրք մը (Տես. ԳԻՄԱՍՈՒՆԵՐԵՐ, Հ. Ասատուր, էջ Ը, և ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ, Հ. Ա. Ղազարեան, էջ 892): Ա. Ղազարու լրակատար Զուգայեցի (այս. 1934) վրէպով նշանակուած պիտի ըլլայ գրաբար (տես. էջ 100), Նոյնն. պէս (անդ, էջ 30).

(5) Հ. Գր. Գաղաթաղան (1812), Հ. Մատթիա Փիւսիլեւեան (1813-1814), Հ. Ման. Զաքարեան (1816-1817), [տես. Լիակատար Զուգայեցի, էջ 29].

(6) ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ, Վ. Զարգարեան, էջ 139: ԵՂԱՆԱԿ ԲԻԶԱՆՏԻԱՆ ալ 1815ին սկսեալ վայելած է այդ պաշտպանութիւնը:

(7) Տես. Գ. Լ. Կոնստան, Հայ Գիրքը և Տպագրութեան Արժեքը, էջ 237.

(8) Տես. Հ. Գ. Գալէմբերեան, Պատմ. Հայ լրատվական, էջ 197.

թերթն է Լոյս զիր շաբաթաթերթը (1832-1840) որ Սուլթան Մահմուտի հրամանով և Ֆրանսացի Ալէքս. Պաքի խմբագրութեամբ լոյս ընծայուող Moniteur Ottoman պաշտօնաթերթն էր: Բազմալեզու թագաթերթի վեցալեզուն «հայերէն» բաժինն էր, հանրութեան սեպականութիւնը թիւն դարձնելու համար պետական լուրերը: Պաշտօնաթերթը, բացի հայերէնէն ունէր նաև յունարէն, արաբերէն և տարսկերէն բաժիններ⁹:

1840էն վերջ (մինչև 1848) Լոյս զիրը հրատարակուած է մերթ հայերէն, մերթ հայատառ տարակուած է մերթ հայերէն, մերթ հայերէն և թիւն դարձնելու համար պետական լուրերը: Բազմալեզու թագաթերթը, Զաքարեան զիր լոյս, Թագաթերթը, Զաքարեան զիր լոյս և Սուրբանդակ թիւն դարձնելու համար պետական լուրերը: Զաքարեան զիր լոյս և Սուրբանդակ թիւն դարձնելու համար պետական լուրերը:

1840-1841, Պոլսոյ Կրթութեան նախարար, 1840-1841, Պոլսոյ մէջ, Խաչատուր Ոսկանեանի խմբագրութեամբ կը սկսի հրատարակուելու ԱԶԳԱՐԱՐ ԲԻԶԱՆՏԻԱՆ անուն քաղաքական - գիտական - առեւտրական ու գրօսական շաբաթաթերթ մը, շատ խեղճ աշխարհաբարով, 5րդ թիւ սկսեալ, ընթերցողներուն խնդրանքով վերածուելու համար հայա-առաջ թերթին «Կազմութիւն»:

Հակառակ անոր, որ Շտեմարանը չունի ազգային շունչ և գրեթէ բոլոր յօդուածներն ու տեղեկութիւնները (կրօնական, պատմական, գիտական, զբօսական եւայլն) թարգմանութիւնն են անգլիական ու ամերիկեան թերթերէ - առանց ստորագրութեան, ունի սա առաւելութիւնները:

1) Ներկայանալի է ծաւալով, տառերով և տպագրութեամբ:

2) Ամէն ամիս կանոնաւորաբար լոյս կը տեսնէ տասնհինգ երկուսն էջերով, 1839-1842 շրջանին:

3) Ունի բաւական մաքուր և յղկուած աշխարհաբար:

4) Պատկերազարդ է:

5) Սովորութիւն ունի տարուան վախճանին տալու ալբումներու երկու կանոնաւոր ցանկ, մին յօդուածներով, միւսը նկարներով յատուկ: Զմիւռնիոյ 1850-1886 ունեցած է ներկայաշաղի ուրիշ լրագիր մըն ալ, Ղուկաս Պալթա-զարեանի ԱՐԵՍՆԱՅ ԱՐԱՐԱՆԵԱՆ «Քաղաքական - գրականութեան օրագիր» աշխարհաբար լեզուով, առեւտրական օրագիրն ալ լուրերով:

Քին, արտաքին և ազգային ճոխ լուրերով ոչ ԱՐԵՍՆԱՅ ԱՐԱՐԱՆԵԱՆ պատիւ կը բերէր ոչ միայն իր մեծանուն խմբագրին և Զմիւռնիոյի, այլ Հայ Ազգին: Ժամանակակից մը, Մատթէոս Մամուրեան, ինքն ալ վաստակաւոր խմբագիր, սա բաւերով կը գնահատէ այդ թերթն ու անոր խմբագիր Ղ. Պալթազարեանը - գնահատանք:

(9) Տես. ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ Վ. Զարգարեան, Տպագրութեան, 1932, թիւ 4.

(10) Անդ.

(11) 1855ին, անուանափոխութեամբ, ՏԵՆԴԱՐԱՆ կը դառնայ ԱՆԵՍԱԲԵՐ ՊԵՏԱՆԻ ԳԵՆԵԼԵԱՅ և որպէս միաօնէրներու պաշտօնաթերթ անընդմիջաբար կը հրատարակուի:

որ կրնար պաշտօնաթերթ ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒՅԻՆ և ժամանակի հայաշունչ ու հայապարտ մը լի թերթերուն:

Եթէ խորհնք թէ ... որքան դժուարին էր հայկական մամուլ մը հաստատել, եթէ պատմապէս քննենք այն տղաութեան օրերն երբ նախապաշարաւմունքը կը տիրէին, հայ բռնաւարներ - ամիրաներ՝ ազատ մտածութեան կը կառակ էին: Երբ կղերն ամէն նորութեան կը զիմարէր, երբ անհնարին դժուարութիւններ կային հայերէն տառեր և գործաւորներ գտնելու, այն տառն կրնանք գնահատել այն ազգութեան հայաւարներ, այն հնարագէտ և եռանդուն հագին՝ որ այն ամէն արդիւնները տալովէնով կարող էր այն ամէն արդիւնները մ'օժտել և հայոց մէջ կար հայութիւնը մամուլ մ'օժտել և հայոց մէջ նոր շաղկ մը բռնալ յառաջգիւղութեան ...¹²:

Գրեթէ նոյն տառնները, 1840-1841, Պոլսոյ մէջ, Խաչատուր Ոսկանեանի խմբագրութեամբ կը սկսի հրատարակուելու ԱԶԳԱՐԱՐ ԲԻԶԱՆՏԻԱՆ անուն քաղաքական - գիտական - առեւտրական ու գրօսական շաբաթաթերթ մը, շատ խեղճ աշխարհաբարով, 5րդ թիւ սկսեալ, ընթերցողներուն խնդրանքով վերածուելու համար հայա-առաջ թերթին «Կազմութիւն»:

Ուստի հայերը տակաւին ոչ մեր լրագիր ունին այդ թուականներուն: Անոնց մէջ հայերէն առաջին լրագիրը պիտի ըլլայ ԿՈՎԱՍՍԱՅԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹԸ, հայերէն հայերէն բաժինը, գրաբար լեզուով, որպէս շաբաթաթերթ լոյս ընծայուած 1846-1848:

Գ

Ահա տակի պատկերը մեր լրագրութեան, մինչև այն տարին՝ երբ հրատարակուելու ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒՅԻՆ 11 ամիս. որոնցմէ երկուքը՝ տարեկաններն, մէկը՝ տեղական պաշտօնաթերթ, մէկը՝ փորձ (միակ թիւով) և մէկը՝ միաօնէրական հրատարակութիւն:

Անոնցմէ երեքը գրաբար են. մին՝ աշխարհաբարով սկսած բայց թուրքերէնի վերածուած. երկուքը՝ ուսման համար:

Հետեւը Հնդկաստանի կը պատկանին երեքը. Եւրոպայէն կու գան չորսը. երկուքական անուն ունին Կ. Պոլսի և Զմիւռնիոյ:

ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒՅԻՆ հրատարակութեան տարին կենդանի են երկուքը միայն, Պոլսոյ ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒՅԻՆ և Զմիւռնիոյ ԱՐԵՍՆԱՅ ԱՐԱՐԱՆԵԱՆ (ՏԵՆԴԱՐԱՆ լոյս չէ տեսած 1843-ին) որոնց պիտի աւելնայ 1843 Մալխեան սկսեալ, զարմեալ Զմիւռնիոյ շաբաթաթերթ անուն քաղաքական - բանասիրական - առեւտրական շաբաթաթերթ մըն ալ, աշխարհաբար լեզուով:

Բազմալեզու 61 տարի (1855-1915) Ի Պոլսի, բացի շաբաթաթերթի բաժինէն՝ ազգայն յատուկ ամսաթերթի բաժինով մը 1877ին սկսեալ:

(12) ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ Վ. Զարգարեանի, տպ. Գաւթի, 1934, թիւ 22-23, էջ 30-31.

Դ.

1843 մայիսին լոյս տեսած է ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ առաջին թիւը, խմբագրութեամբ Հ. Գաբրիել Այվազեանի¹³ և զլիաւոր աշխատակցութեամբ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի, պատմական խոր հմտութեամբ և գրական ճաշակով օժտուած երկու նուիրեալ ու արտադրող վարպետներ, որոնք երիտասարդական տարիքով աուրջուն, ութ ամսոսան մէջ տուին ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ 12 թիւ, 1843ի ցունուարէն հաշուած:

Աշխարհաբար էր ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ լեզուն, արեւմտեան թիւրքոյ մէջ խօսուող և Գիտակ բիւզանդեանի միջոցաւ «Գրականացած» ու լրագրութեան անցած պոսական բարբառը — թէեւ մինչեւ 1897 անոր էջերէն չեն պակսած գրաբար ուղերձներ, ճառեր, քերթուածներ ու թարգմանութիւններ:

Լուսամիտ, լեզուագէտ ու նրբաճաշակ խմբագրներ՝ ինչպէս էին ՇՏԵՄԱՐԱՆ ՊԵՏԱՆԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅԻ գլխիւ հայկաբան Պատ. Գր. Փէշտիմալճեանի աշակերտները¹⁴, ԱՐՇԱԼՈՍՍ ԱՐԱՐԱՏԱՆԻ գլխիւ՝ Ղուկաս Պալմազարեան, ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ գլխիւ՝ Հ. Գաբ. Այվազեան, և հետագային ՄԱՍԻՍԻ գլխիւ՝ Կար. Խիւճեան, մեծ ծառայութիւն մատուցած են արեւմտեան աշխարհաբարի զբաղմունքի և ձեռնարկութեան գործին, ճամբայ հարթելով արտանեան այն աշխատանքին՝ որ պիտի ըլլար նոր լեզուի օրէնսդիր Հ. Արսէն Այալեանիցը, 1866ին լոյս տեսնող իր ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ ԲԱՆԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՈՎ:

ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ, 1843-1857, տասնհինգ տարի հրատարակուած է իբրեւ երկշաբաթեան թիւ, ամէն ամիս 1ին և 15ին լոյս տեսնող երկուսին 16-ամիս էջոց երկու պրակ — թէեւ, երկու պրակները ամիսը մէջ մը հրապարակ հանուած են, բաշխումի և առաքման դիւրութեան համար գուցէ¹⁵:

1858-1872, տասնհինգ տարի, ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ կը հրատարակուի որպէս ամսաթերթ, երկուսին 32-ամիս էջոց պրակներով:

1873-1889 Մարտ, տասնեօթ տարի, ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ կը դառնայ եռամսեայ պարբերական, եռապատկուած ծաւալով. իսկ 1889-էն մինչեւ այսօր ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ զարձեւալ ամսագիր է, բնականոն տարիներու մէջ՝ ամսական 32, մերթնայինս 48 երկուսին էջերով, համաշխարհային երկու պատերազմներու զրկանքի տարիներուն աւելի համեմատ ծաւալով, յաճախ միացեալ թիւերով:

(13) Հետագային՝ Գաբ. Արք. Այվազեան միտքով էջաւորածն է Տեառն Գեորգեան ճեմարանի, Առաջնորդ վրաստանի թեմին եւն. (մահած 1880ին):

(14) Մարգիտ Գովհաննէսեան, Սենեքերիմ Տէր Միւնասեան, Պատ. Արդէնա Փափազեան (Տեա. ԳԻՏԱՍՏՈՒԵՐԵՐ, Հ. Առաւոր, էջ ԺԲ):

Սակայն ի պատիւ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ և իր տըրնաշան խմբագիրներուն պէտք է աւելցնել թէ յօբելինական բացառիկ հանգիստութիւններու ստիժով հրատարակուած են ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ մասնաւոր թիւեր, ճոխ բովանդակութեամբ և յօբարական ծաւալէ միջանի անգամ աւելի ստուարութեամբ — օրինակ՝ 1901ին Ուխտին 200-ամեակին նուիրուած ՄԻԹԱՐ հատորը (232 էջ), 1913ին Հայկական ցոբելեանի նուիրուած Նոյեմբ. - Գեկտ. միացեալ թիւը (158 էջ), 1918ի ԲԱՅԱՌԻԿ (1923ին տպուած, 228 էջ), 1935ին Աստուածաշունչի թարգմանութեան ԺԵ. դասադարձին նուիրուած Սեպտ. - Գեկտ. միացեալ թիւը եւայլն, եւայլն:

Իր 105-ամեայ գոյութեան ընթացքին ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ ունեցած է 31 խմբագիր: Տարիներու թիւով ամէնէն կարեւոր շրջանները կը պատկանին, նախ՝ Հ. Գաբ. Այվազեանի, հանգիսի հիմնադրին, վեց տարի (1843-1848), ապա՝ Հ. Աթ. Տիրոյեանի, վեց տարի (1883-1888), Հ. Սիմոն Երեմեանի, եօթ տարի (1899-1905), Հ. Ղեւոնդ Տայեանի, եօթ տարի (1921-1927), Հ. Կիրա Փէշիկեանի, տասը տարի (1930-1939) և ներկայ խմբագիր Հ. Մեսրոպ Ճանաչեանի, վեց տարի (1943-1947):

Հ. Գ. Ալիշան, բացի յիշմամեայ իր աշխատակցութենէն, ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ խմբագիր եղած է երեք տարի (1849-1851), երբ իր ուսուցիչը, Հ. Գաբ. Այվազեան, տեսչական պաշտօնով զբաղուած է փարիզ, Մուրատեան վարժարան:

ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ տեսական ու սիրուած աշխատակիցներուն մէջէն առանձին յիշատակութեան արժանի են Հ. Բարսեղ Սարգիսեան, Հ. Գաբ. Զարբհանալեան, Հ. Արսէն Ղազիկեան, Հ. Վարդան Հաջուհի — հմուտ ու արտադրող գէմքեր, չորսն ալ, որոնց գրչին կը պարտէինք հարիւրէ մեկի երկեր, ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ մէջ և ԲԱԶՄԱՎԵՊԻՈՎ երկնուած:

Ե.

ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ անունը, որուն հետ մկրտուեցաւ Ս. Ղազարի Միսիթ. Միաբանութեան լոյս ընծայած նոր թերթը, անիմաստ պատահականութեան մը հետեւանք չէր: Անիկա ժառանգութիւն էր, մնացած՝ Միսիթարեան երէց վարդապետէ մը, Հ. Գ. Ինճիճեանէ: որովհետեւ, Հ. Ինճիճեանի խմբագրած ԵՂԱՆԱՆ ԲԻԶԱՆԴԵԱՆ տարեգիրքը ունէր իրեն կցուած ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ վերագրին ալ — ԵՂԱՆԱՆ ԲԻԶԱՆԴԵԱՆ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ¹⁶:

Արդարեւ «բազում բաներ կը վիպէր» Եղա-

(15) Տեա. ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ, 1816, թիւ 7-8ի կողքին վրայ դրուած «Երկերագրութեան Պայմաններ»ը, յօդուած առաջին:

(16) Ոստի. Պատկանեան եւ, 1863ին իր ՀԻՒՍԻՍ թերթին կցած է նոյն վերագիրը, ՀԻՒՍԻՍ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ ԼԵՐԱԳԻՐ (Տեա. ԲԻԶԱՆԴԵԱՆ, Վ. Զարդարեան, էջ 361):

նակ բիւզանդեանը, սկսած պատմական-քաղաքական լուրերէ, նաբողոնեան պատերազմներու անցուղարձերէն, մինչեւ լուսնային — աստեղային գիտականութիւններ և օդերեւութաբանական գիտելիքներ:

Այս անգամ, աշխարհաբար լեզուով, բազում բաներ պիտի վիպէր Միսիթարեան Միաբանութեան նոր հանդէսը ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ, որուն առաջին տարիներու տիտղոսն էր Օրազի ընկալն. տարիներու և բանասիրական գիտելիքաց տնտեսական և ընկալնային (1846), յաւելած (1843): Զորքորդ տարեշրջանին (1846), յաւելուով և տեղերու փոփոխութեամբ կը կարգանք Օրազի ընկալն, բանասիրական, տնտեսական և ընկալն գիտելիքաց:

Հանրագիտական հանդէս մը պարզապէս... Զոր հետաքրքրութիւնը գոհացնելու համար՝ կը տամ նիւթերու ցանկը 1846 Ապրիլ 15ի թիւին:

ԲԱՐՅԱԿԱՆ խորագրին տակ. Դաստիարակութիւն. — Ուսման ու կրթութեան վախճանի ու օգուտները:

Բարոյական պատմութիւն. — Ստակ ու երկրագործութիւն:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ խորագրին տակ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ խորագրին տակ. Երկրագործութիւն. — Բուսական հողին տեսակները:

Առողջութեան կանոններ. — Ալիւալ կենդանաց մտերու վրայ:

ԲԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ խորագրին տակ. Հանքաբանութիւն. — Պաղէկ:

Բնական պատմութիւն. — Սկզբունք բուսաբանութեան:

ՆՈՐԱՏԻԳ ԳՐԵՐ. — «Բազմալեզու քերականութիւն»:

«Սկզբունք պատմութեան Ազգաց»:

ՀԱՆՏԵԼՈՒԿ մը, նաեւ լուծուած նախորդ թիւի հանելուկին:

Եւ որպէս ԶԱՆԵԼՈՒԹ՝ «Փոխումն յաշխարհէս Ամենապատիւ Տեառն Սոփիասայ վրդ. Սոփիան, արհեստիտոսի և Աբբայի» (գրաբար): Բարեշրջումը, սակայն, չուղացաւ: ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ 1873է սկսեալ զարձաւ լուրջ ուսումնաթերթ — ոչ անշուշտ գեր — լրջութեամբ մասնագիտանալով և կը շարունակէ մնալ վիճակային քոյր Միաբանութեան 1887էն սկսեալ հրատարակուող ՀԱՆԴԱՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅԻ:

Ներկայիս պարզուած, արդիականացած է ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ տիտղոսն ալ — Հանդիսարան — Բանասիրական — Գրական — Գիտական — Բարոյական (1947):

Զ.

ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ առաջին երկու շրջանները, 1843-1872, կ'արգարացնեն թէ իր անունը և թէ իր բովանդակութիւնը:

Նրանք՝ 1843ին, բնական է որ ան ցոլացնէր

ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ առաջին երկու շրջանները, 1843-1872, կ'արգարացնեն թէ իր անունը և թէ իր բովանդակութիւնը:

շրջանի մտայնութիւնը և հետեւէր ընթացիկ ուղղութեան:

Զմիւռնիայի ՇՏԵՄԱՐԱՆ ՊԵՏԱՆԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅԻ նման, ան ալ պիտի մտնէր հայ տուներէն ներս ուսում ու գիտութիւն պիտի տարածէր, լոյս պիտի սփռէր, պիտի կրթէր, պիտի զարգացնէր, պիտի ազնուացնէր, և իր հասկնալի լեզուով ու հաճելի բովանդակութեամբ գոհացում պիտի տար եւ տղէտ սերունդին, եւ ուսումնական նոր սերունդին — որուն աչքերը յառած էին գէպի Արեւմուտք:

Թէպէտ երկու հակամարտ դաւանութիւններու օսկան, բայց շատ նմանութիւններ ունին ՇՏԵՄԱՐԱՆ և ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ:

Սիրուն տառեր, լատիկ թուղթ (տարամիջ շրջի մը չափանիւղով անշուշտ), մաքուր ու ճաշակաւոր տպագրութիւն, բաշխարական սխալներու բացակայութիւն, բուսական — կենդանական — տեղագրական նկարներ, կրթիչ պատմութիւններ, հաճելի հանելուկներ, վերջապէս՝ համայնագիտական բովանդակութիւն մը, մօտաւորապէս նոյն աշխարհաբարով, կը յատկանշուին այդ երկու թերթերը:

Յայտնապէս, ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ կոչուած էր՝ ըլլալու զօրաւոր մէկ մրցորդը, իր հինգերորդ տարին բոլորող և շատ նպաստաւոր գնով, յաճախ որպէս նուէր բաշխուած, մինչեւ հեռաւոր Հնդկաստան տարածուած ՇՏԵՄԱՐԱՆին: Կը տարուիմ նոյնիսկ ենթադրելու թէ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ գոյատուրեան գլխաւոր առաջադրութիւններէն մէկն ալ էր չափաւորումը ՇՏԵՄԱՐԱՆ լայն տարածման:

ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ բաժնեկրին նշանակուած էր երեք արծաթ ֆիորին, «վեց օրինակի ընկեր գրուող» ներուն օրինակ մը նուէր» ի բաւուրով¹⁷:

Եւ մրցումին մէջ տարաւ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ: Տարաւ ոչ թէ գնով աժան ըլլալուն, այլ անոր համար որ ունէր հայեցի տաք շունչ, ազգային դրոշմ — բաներ՝ որ կը պակսէին ՇՏԵՄԱՐԱՆին:

Հայոց պատմութիւնը, հայերէն լեզուն, հայրենի մեր Աշխարհը «Եղեմ», մեր Աշխարհը աստուածաշնչական (որուն քարոզիչները եղան ինչ ու կրտսեր Միսիթարեան սերունդներ), դարձան ներշնչարան ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ:

Ալիշան, հրաբուխ մեր հայրենասիրութեան, սկսած էր բարբառել անոր էջերէն...

Ե.

Զեոքի տակ ունեցած եւ ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ հնագոյն շրջանէն 1846 և 1847 տարիներու հաւաքածոները: Կը յիշեմ զանոնք թղթատած ըլլալ ու սանդղակեանս: Այս շաբաթ պատահութիւնը ունեցայ զարձեւալ թղթատելու զանոնք: Թէեւ

(17) Տեա. ԲԱԶՄԱՎԵՊԻ, 1846, Ապրիլի թիւի կողքին յայտարարութիւնը, ՇՏԵՄԱՐԱՆ բաժնեկրին էր 18 գուրուշ:

